

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 3-4 (168) | str. 239–491

Vid Žepič, *Ius publicum in iure privato. Javnopravne prvine v rimskem zasebnem pravu* • Dušan Mlacović, *Kartuzija Bistra in Koper v 14. stoletju* • Ādám Novák, *Seals of John and Ladislaus Hunyadi as the Counts of Bistrița (Beszterce) from the Archives of the Republic of Slovenia* • Anja Dular, *Frankfurtski knjižni sejmi in naši kraji* • Robert Devetak, *Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno* • Nade Proeva, *On rulers' titles and the names of Balkan peoples from the Middle Ages to modern times – Bulgari (Bulgarians), Bulgarini/Bulgareis (Bulgarinians/Bulgareians)* • Biljana Vankovska, *Historical Science in Chains: The Impact of the Bilateral Agreement Between Skopje and Sofia on Freedom of Academic Work*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 3-4 (168) | str. 239–491

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. oktober 2023.

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2023: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanjo Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, december 2023

Naklada: 500 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 10, 2023.

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2023): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, December 2023

Print Run: 500 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

Razprave – Studies

Vid Žepič , <i>Ius publicum in iure privato</i> . Javnopravne prvine v rimskem zasebnem pravu <i>Ius publicum in iure privato</i> . Public Elements in Roman Private Law	246–296
Dušan Mlacović , Kartuzija Bistra in Koper v 14. stoletju The Bistra Carthusian Monastery and Koper in the 14th Century	298–346
Ádám Novák , Seals of John and Ladislaus Hunyadi as the Counts of Bistrița (Beszterce) from the Archives of the Republic of Slovenia..... Pečata Ivana in Ladislava Hunyadija, grofov Bistriških (romun. Bistrița) v Arhivu Republike Slovenije	348–358
Anja Dular , Frankfurtski knjižni sejmi in naši kraji Frankfurt Book Fair and Slovene Territory	360–378
Robert Devetak , Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno..... The Development of the Slovenian Presence in Gorizia's Public Space before the First World War	380–404
Nade Proeva , On rulers' titles and the names of Balkan peoples from the Middle Ages to modern times – <i>Bulgari</i> (Bulgarians), <i>Bulgarini/Bulgareis</i> (Bulgarinians/Bulgareians) O vladarskih nazivih in imenih balkanskih ljudstev od srednjega veka do današnjega časa	406–433
Biljana Vankovska , Historical Science in Chains: The Impact of the Bilateral Agreement Between Skopje and Sofia on Freedom of Academic Work Zgodovinska znanost v verigah: Vpliv dvostranskega sporazuma med Skopjem in Sofijo na svobodo akademskega dela	434–456

V spomin – In memoriam

Janez Marolt (Milan Lovenjak)	458–459
-------------------------------------	---------

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

40. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Aljaž Sekne, Barbara Šatej, Oskar Opassi)	462–467
---	---------

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Klaas Van Gelder (ur.), More than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries (Filip Draženović)	470–472
Mateja Čoh Kladnik, Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici (Petra Gabrovec)	473–475
Aleksander Lorenčič: Od sanj o ‘drugi Švici’ v kapitalizmu brez človeškega obraza. Pot gospodarske osamosvojitve in tranzicija slovenskega gospodarstva (Žiga Smolič)	476–479
Dejan Pacek (ur.), Ljubljanski nadškof in metropolit dr. Jožef Pogačnik (Aleš Gabrič)	480–483

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	484–487
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 77, 2023	488–491
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 77, 2023	

Razprave

Robert Devetak

Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno

DEVETAK, Robert, dr., asistent z doktoratom, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26 Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, robert.devetak@inv.si

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5098-5392>

Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (168), št. 3–4, str. 380–404, cit. 127

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava razvoj slovenske prisotnosti v javnem prostoru mesta Gorice – večnarodnostnem središču dežele Goriške in Gradiške na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Slovenska strategija vstopa v mestni javni prostor, kjer je imela primat italijanska mestna skupnost, se je usmerila v krepitev gospodarske in politične moči v mestu. V praksi se je to izkazovalo z vse večjim številom slovenskih gospodarskih subjektov, različnih društev in organizacij ter nakupi in izgradnjami reprezentativnih zgradb. Vrhunec slovenskega prodora v središče mesta je predstavljala izgradnja Trgovskega doma leta 1904.

Gljučne besede: Gorica, javni prostor, Trgovski dom, nacionalizem, kulturna krajina

DEVETAK, Robert, PhD, Assistant with a doctorate, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26; University of Nova Gorica, School of Humanities, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, robert.devetak@inv.si

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5098-5392>

The Development of the Slovenian Presence in Gorizia's Public Space before the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 380–404, 127 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article deals with the development of Slovenian presence in the public space of the city of Gorizia – the multi-ethnic centre of the region of Gorizia and Gradisca – at the turn of the 19th to 20th century. The Slovenian strategy of entering the city's public space, where the Italian community dominated, focused on strengthening the economic and political power in the city. In practice, this was reflected in the growing number of Slovenian economic subjects, various associations and organisations, and the purchase and construction of representative buildings. The Slovenian expansion into the city centre culminated in the construction of the Trade House in 1904.

Keywords: Gorizia, public space, Trade House, nationalism, cultural landscape

Uvod

V drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja je v okviru habsburške države, predvsem na večnarodnostnih in narodnostno mejnih območjih, potekal »boj za prostor«. V večkulturnem in večnarodnostnem habsburškem okolju, kateremu je pripadalo tudi večino slovenskega poselitvenega prostora, je narodna identiteta postala eden od glavnih povezovalnih, a hkrati tudi ločevalnih faktorjev, ki so zaznamovali družbeno dinamiko ter na določenih območjih tudi družbeni vsakdan. Nacionalizem je dominiral javni diskurz ter vplival na politične, gospodarske in družbeno-socialne razmere. Narodne elite so nacionalizem kot ideologijo uspele tekom 19. stoletja vzpostaviti kot ljudsko gibanje, ki je zajelo tako javni kot zasebni prostor.¹ V javnem prostoru so narodne elite v želji, da bi dosegle prevlado ali vsaj enakopravnost nad oz. nasproti drugim narodnostnim skupnostim, predvsem v urbanih središčih izvajale nacionalizacijo kulturne krajine.² S tovrstnim delom je na primer slovenska narodna elita želela doseči predvsem boljše politične predispozicije in temelje za doseg ciljev na področjih šolstva, uprave ter sodstva, kjer je bila enakopravnost jezika sicer zakonsko zagotovljena, a se v praksi ponekod, predvsem v večnarodnostnih okoljih, ni upoštevala.³ Izpostavljanje svoje prisotnosti in demonstracija moči na teh območjih sta bila usmerjena večinoma v urbani javni prostor, primere pa lahko najdemo tudi na podeželju.⁴ Šlo je za ideološko oblikovanje prostora oz. postavitev objektov, s katerimi so narodne skupnosti utrjevale in dokazovale svojo prisotnost.⁵ Proces nacionalizacije kulturne krajine je v desetletjih pred prvo svetovno vojno zajemal široko paleto različnih objektov – javna obeležja, spomenike, napise in druge reprezentativne stavbe (npr. narodne domove),⁶ s katerimi so posamezne narodne skupnosti označevale svoj teritorij, predstavljale svojo preteklost in izvajale javne narodne dogodke ter tako utrjevale narodno zavest ter identiteto.⁷ Narodne skupnosti so za doseg enakopravnosti ali poskusa prevlade na teh območjih izvajale dolgoročne načrte, ki so bili usmerjeni

¹ Glej: Judson, *Guardians*; Wingfield (ur.), *Creating the Other*.

² Klabjan, *Nacionalizacija kulturne krajine*, str. 113–130.

³ Vodopivec, *Od Pohlenove slovnice*, str. 83.

⁴ Za tovrstni primer glej: Batič, *Priča o dva*, str. 276–284.

⁵ Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 54–55.

⁶ Glej: Mosse, *The Nationalization*, str. 45–72; Paces, Wingfield, *The Sacred*, str. 109–115.

⁷ Glej: Klabjan *Nacionalizacija kulturne krajine*, str. 113–114; Hroch, *European Nations*, str. 240–245; Mosse, *The Nationalization*, str. 73–74.

predvsem v kulturni, politični in gospodarski sektor. Napredek na tovrstnih področjih se je izkazoval v vzpostavljanju mreže finančnih institucij, različnih društev, gospodarskih subjektov in (zasebnih) izobraževalnih ustanov, ki so krepili moč ter vlogo skupnosti v večnarodnostnih okoljih. Izvajanja tovrstnih prijemov je velikokrat vodilo v konfrontacije z drugimi narodnimi skupnostmi, ki so živele na večnarodnostnih območjih.⁸

Med osrednjimi elementi, ki so zaznamovali nacionalizacijo kulturne krajine, so bili t. i. narodni domovi – večfunkcionalne reprezentativne društvene stavbe, ki so bile primarno namenjene posameznim narodnostnim skupinam za krepitev njihovega družbenega, gospodarskega, kulturnega in jezikovnega položaja v večnarodnostnem okolju.⁹ Poleg simbolne funkcije, ki se je izražala v reprezentaciji narodne prisotnosti, arhitekturnih detajlih in slogih,¹⁰ je bil njihov pomen tudi praktičen, kot sedež različnih organizacij, gospodarskih subjektov, kulturnih ustanov in kot kraj družabnosti. Gradnja tovrstnih objektov je bila še posebej razširjena na narodnostnih mejah ali večnarodnostnih območjih. Zgleda, ki so se na Avstro-Ogrskem najprej pojavili v češkem in nemškem prostoru v drugi polovici 19. stoletja, je v svoje okolje uspešno vključeval tudi slovenski prostor.¹¹ Na Slovenskem lahko v obdobju Avstro-Ogrske najdemo narodne domove različnih narodnostnih skupnosti v vseh večjih središčih, kjer so poleg slovenske živele tudi druge narodne skupnosti (Nemci, Italijani).¹² Slovenska skupnost je prvi tovrstni objekt zgradila leta 1885 v Novem mestu. Do konca 19. stoletja so mu sledili še domovi v Ljubljani, Celju in Mariboru.¹³ Na širšem območju Trsta jih je bilo med letoma 1897 in 1914 zgrajenih kar šest – Barkovlje, Sv. Jakob, Sv. Ivan, Trst, Rojan in Škedenj, med katerimi je posebej izstopal leta 1904 zgrajen dom v samem središču mesta.¹⁴ Istega leta je bil tovrstni objekt zgrajen tudi v središču Gorice, poimenovali pa so ga Trgovski dom.

Namen prispevka je na podlagi spominske literature in časopisnih virov predstaviti, kako je potekala nacionalizacija kulturne krajine v Gorici – večnarodnostnem središču dežele Goriške in Gradiške – s strani slovenske narodne elite, tekom druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Na območju je bil do prehoda iz 19. v 20. stoletje gospodarski, kulturni, politični in družbeni primat v izhodiščni točki na strani italijanske mestne elite in skupnosti, slovenski narodni eliti pa je uspelo pred letom 1914 ta razmerja do določene mere obrniti. To se je izkazovalo predvsem v večji gospodarski prisotnosti v mestu, vse večjem številu slovenskih javnih prostorov, vrhunec pa je predstavljala izgradnja Trgovskega doma – narodne večnamenske zgradbe v strogem središču mesta, ki je v zadnjem desetletju pred začetkom prve svetovne vojne postala osrednje stičišče slovenske skupnosti v Gorici in širšem območju dežele.

⁸ Judson, *Guardians*, str. 53–65.

⁹ Galeta, *National Houses*, str. 231.

¹⁰ Prav tam, str. 232–235.

¹¹ Pemič, *Slovensko narodno gibanje*, str. 413; Galeta, *National Houses*, str. 231–232.

¹² Stavbar, *Narodni dom*, str. 80–81; Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 19–81.

¹³ Granda, Marušič, *Narodni dom*, str. 310–311.

¹⁴ Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 397.

Slovensko-italijanski odnosi v Gorici pred prvo svetovno vojno

Mesto Gorica je bilo v 19. in začetku 20. stoletja središče dežele Goriške in Gradiške, ki je v širšem političnem smislu sodila v upravno enoto Avstrijsko primorje, s središčem v Trstu.¹⁵ Šlo je za večnarodnostno deželo, v kateri so sobivale slovenska, furlanska, italijanska¹⁶ in nemška skupnost, če izpostavimo le najštevilčnejše.¹⁷ Z vidika širšega, habsburškega prostora je bila Gorica manjše središče, ki je imelo leta 1850 le dobrih 10.000 prebivalcev.¹⁸ Tekom naslednjih desetletij sta tako število prebivalstva kot pomen mesta postopoma naraščala. Zadnji popis prebivalstva pred prvo svetovno vojno je naštel skoraj trideset tisoč oseb (Tabela 1). Za Gorico se je v 70. letih 19. stoletja uveljavilo ime *Avstrijska Nica*; skovanka, ki jo je iznašel Karl Czoernig,¹⁹ je merila na ugodno mediteransko klimo, ki je predvsem v zimskih mesecih privabljala v mesto in okolico številne bogate, večinoma plemiške družine.²⁰ Mesto je predstavljalo center vseh deželni narodnih skupnosti. Tukaj so delovale njihove osrednje upravne, ekonomske, politične, izobraževalne in kulturne ustanove.²¹ Z vidika širše okolice je predstavljalo mesto specifikko zaradi svoje narodne sestave. Dežela je imela v veliki meri jasno določeno jezikovno mejo med slovensko na eni in furlansko ter italijansko skupnostjo na drugi strani, v Gorici pa so vse tri narodne skupine, skupaj z nemško, sobivale.²² V obdobju velikih mednarodnostih trenj in bojov, ki so bili v habsburškem kontekstu še posebej izraziti v urbanih, multietničnih središčih,²³ je Gorica postala eden do poligonov tovrstnih dinamik, predvsem v slovensko-italijanskih odnosih.²⁴ Upravni, gospodarski in politični pomen tega edinega pravega urbanega središča v deželi je še pridodal k intenzivni nacionalizaciji tamkajšnje družbe.²⁵

Da je v javnem prostoru Gorice prisotna poleg nemščine, italijanščine in furlanščine tudi slovenščina, je izpostavil že Anton Muznik v svoji knjigi *Goriško podnebje*.²⁶ Večinsko slovensko govoreče so bile v začetku 20. stoletja, z izjemo Loč-

¹⁵ O upravno-političnih razmerah in teritorialnih vidikih Goriške in Gradiške glej: Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 29–37.

¹⁶ V obravnavanem obdobju se je v veliko primerih furlanska skupnost enačila z in prištevala k italijanski skupnosti.

¹⁷ Prav tam, str. 41–45.

¹⁸ Valentini, *Riescendo l'accennato deploratissimo*, str. 144.

¹⁹ Czoernig, *Görz Oesterreich's Nizza*.

²⁰ Kavrečič, Šuligoj, *Začetki organiziranega razvoja*, str. 129–131.

²¹ Podrobneje o Gorici v obravnavanem obdobju glej: Fabi, *Storia di Gorizia*, str. 9–86; Marušič, *Gorica draga*, str. 27–36; Pillon, *Il Municipio*, str. 101–123.

²² Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 41–47.

²³ Judson, *Not Another Square*, str. 83–97; Cvirn, *Celjsko gimnazijsko vprašanje*, str. 102–111. Kot primer lahko navedemo poskus vzpostavitve slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju leta 1895. Nemška večina je nasprotovala slovenskim zahtevam za vzpostavitev slovenskega šolanja v mestu. Nemški politični predstavniki s Štajerske so lokalno vprašanje uspeli prenesti na državni politični parket na Dunaju, kjer so ga prikazali kot ključno v boju za obstoj in utrditev nemštva na Južnem Štajerskem. Dogodek je pripeljal do padca vlade in državne politične krize.

²⁴ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 320–322.

²⁵ Verginella, *Slovene Mapping*, str. 33–34.

²⁶ Muznik, *Goriško podnebje*, str. 27.

nika, tudi vse ostale okoliške občine, ki so obdajale mesto.²⁷ Do sredine 19. stoletja ni prihajalo do večjih mednarodnostnih napetosti in nasprotij med italijansko večino ter slovensko mestno skupnostjo. Italijanska politična elita je bila v sredini 19. stoletja še tolerantna do slovenske prisotnosti v mestu. Na to nakazuje tudi delo italijanskega jezikoslovca in politika Gradazia Isaie Acolija *Gorizia italiana tollerante, concorde. Verità e speranze nell'Austria del 1848*, v katerem je označil Gorico kot italijansko mesto, a je hkrati zapisal, da se morata spoštovati tudi slovenska in nemška skupnost, ki tam sobivata.²⁸ V kasnejših desetletjih so se pričeli odnosi postopoma poslabševati, manevrskega prostora za sodelovanje je bilo vse manj, od 80. let 19. stoletja dalje pa so se politične in narodnostne razmere vidno zaostrele.²⁹

Na slednje so vplivali tudi popisi prebivalstva, ki so od leta 1880 dalje vključevali tudi vprašanja, vezana na narodnostno statistiko. Iz popisov prebivalstva (Tabela 1) za mesto Gorica lahko vidimo, kako so se med letoma 1880 in 1910 spreminjala razmera na podlagi rubrike o občevalnem jeziku. Glede na popis lahko vidimo, da se je v obdobju število slovensko govorečega prebivalstva v prvih treh popisih postopoma povečevalo, v zadnjem desetletju pa se je povečalo na več kot tretjino vse mestne populacije. To je bila predvsem posledica vse številčnejšega priseljevanja v mesto in vse močnejše slovenske skupnosti. Delež italijansko govorečega prebivalstva Gorice se je po letu 1890, ko je dosegel skoraj 75 odstotkov, do leta 1910 zmanjšal na le okoli 50 odstotkov. Okoli desetodstotni delež mestne skupnosti je bil nemško govoreči.

Podatke o narodni pripadnosti je treba zaradi posebne oblike zbiranja, ki je temeljila na »običajnem občevalnem jeziku«,³⁰ upoštevati z določenim zadržkom, tudi na primeru Gorice, saj je ponekod prihajalo do malverzacij, ki so v večini primerov šle v škodo slovenski skupnosti. Italijanska narodna elita na vse močnejši položaj slovensko govoreče skupnosti v mestu ni gledala z naklonjenostjo in je poskušala v čim večji meri omejiti ter zmanjšati vpliv Slovencev. Že pred popisom leta 1880 je slovensko časopisje v deželi izrazilo bojazen in pozivalo Slovence, naj bodo v času popisa previdni in naj se natančno opredelijo do jezika: »In ravno zato se nam je bati, da bomo imeli čez en mesec veliko manj Slovencev, nego nas je v resnici« je decembra 1880 zapisala *Soča*.³¹ Posebej izstopa popis iz leta 1910, pri katerem je državna oblast zaradi številnih zelo očitnih nepravilnosti občinskih oblasti odredila revizijo za Gorico, ki je pokazala velika neskladja in je dvignila število slovensko govorečega prebivalstva v mestu s 6653 na 10.790 oseb.³²

²⁷ *Spezialortsrepertorium*, str. 9–11.

²⁸ Marušič, *Graziadio Isaia Ascoli*, str. 77.

²⁹ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 231.

³⁰ Glej: Šterbenc Svetina, Kolenc, Godeša (ur.), *Zgodovinski pogledi*. Rubrika je bila problematična z vidika ugotavljanja narodne strukture prebivalstva, saj se je predpisano vprašanje v večji meri osredotočalo na jezikovno uporabo, ki so jo določali socialno-ekonomski dejavniki, in ni bilo nujno izenačeno z narodno pripadnostjo. Ta oblika popisa je bila po svoji tendenci bolj v prid nemški jezikovni skupini na Koroškem in Štajerskem ter italijanski narodni skupini v Avstrijskem primorju, saj sta ti dve skupini lažje uveljavljali svoje družbene pozicije (politična in ekonomska prevlada).

³¹ *Soča*, 3. 12. 1880, št. 40.

³² Marušič, *Ljudsko štetje*, str. 77–86.

Tabela 1: Število prebivalstva v Gorici glede na občevalni jezik med letoma 1880 in 1910.³³

Leto	1880	1890	1900	1910
Slovenci	3411 (17,83 %)	3567 (17,82 %)	4754 (20,00 %)	10.790 (36,84 %)
Italijani/Furlani	13.517 (70,65 %)	14.860 (74,23 %)	16.112 (67,80 %)	14.812 (50,57 %)
Nemci	2149 (11,23 %)	1497 (7,48 %)	2790 (11,62 %)	3238 (11,05 %)
Ostali	56 (0,29 %)	95 (0,47 %)	139 (0,58 %)	451 (1,54 %)
Skupaj	19.133	20.019	23.765	29.291

Slika 1: Osrednji goriški trg Piazza Grande oz. Travnik, kot so ga imenovali v slovenščini. Danes nosi ime Piazza della Vittoria. Na specifične narodnostne razmere v mestu nakazuje trojezični napis mesta (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

Malverzacije v času popisa prebivalstva leta 1910 so predstavljale le enega od vrhuncev poskusov italijanske narodne elite v mestu, ki se je z vsemi razpoložljivimi močmi borila proti večji slovenski pristnosti v mestu, predvsem zaradi strahu pred izgubo političnega in gospodarskega vpliva. Mestna oblast je bila tekom celotnega obdobja Avstro-Ogrske trdno v rokah italijanske elite, podobno pa je veljalo za politično moč v deželi. Na Goriškem in Gradiškem so tako imeli Italijani v dežel-nem zboru v celotnem obdobju vedno večino poslanskih sedežev, čeprav je delež romanskega prebivalstva v deželi v obdobju med letoma 1880 in 1910 obsegal le dobro tretjino celotnega. Število mandатов, razdeljenih po narodnosti, je v veliko primerih onemogočalo delovanje deželnega zbora.³⁴ Italijanskih poslancev je bilo samo za enega člana več kot slovenskih, nobena stran pa ni imela absolutne večine. Politična razmerja in narodnostni ter ideološki spori so povzročali številne težave

³³ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 46.

³⁴ Prav tam, str. 335–338.

pri normalnem delovanju goriškega deželnega zbora, ki so ga zaznamovale številne interpelacije, obstrukcije in abstinence.³⁵

Kljub številčni goriški slovenski skupnosti, ki se je tekom 19. stoletja in v začetku 20. stoletja ves čas povečevala, ta v mestu ni imela zagotovljenih narodnostnih in jezikovnih pravic, ki so ji po zakonu pripadale.³⁶ Slovenske zahteve po enakopravnosti so zajele javno šolstvo, uporabo slovenščine v javnih uradih in na sodiščih, hkrati pa so v ta kontekst sodila tudi vprašanja ekonomske, politične, socialne, družbene moči.³⁷ Slovenska elita je svoje zahteve utemeljevala s stališči o številčni premoči pri prebivalstvu na deželni ravni³⁸ in s tem, da pripada slovenski skupnosti enakopravna vloga v Gorici, ker da okolica, ki je bila večinsko slovenska, odloča o usodi mesta.³⁹ Na drugi strani italijanska politična elita slovenski skupnosti v Gorici ni priznavala enakopravnih vlog na področju kulture, gospodarstva in politike.⁴⁰ Svoj primat je zagovarjala z zgodovinskimi dogodki in gospodarsko premočjo.⁴¹ Slovenska politična elita je potrebovala več desetletij, da je lahko aktivno nastopila proti italijanskim pritiskom, vzpostavila ravnotežje, v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno pa se je v veliki meri tudi že uspela izrazito uveljaviti. Te spremembe so bile tekom celotnega obdobja vidne tudi v povečanju slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru.

Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru

Slovenska skupnost v Gorici se je v javnem prostoru najprej uveljavila na kulturnem in političnem področju. Za prvo slovensko kulturno društvo velja Slavljansko bravno društvo, ustanovljeno kot posledica marčne revolucije, v prvi polovici leta 1848. V svojem sorazmerno kratkem obdobju delovanja se je zavzemalo za boljši položaj slovenskega jezika v javni upravi in šolstvu ter za vzpostavitev slovenskega tiska v mestu.⁴² Novo podlago društvenemu življenju so dale družbene in politične spremembe v habsburškem imperiju od začetka 60. let 19. stoletja dalje.⁴³ Leta 1862 je z delovanjem v mestu pričela narodna čitalnica, ki je ostala vse do prve svetovne vojne osrednje kulturno in družabno središče slovenske mestne skupnosti.⁴⁴ Bila je stičišče bogate deželne čitalniške mreže, ki se je razvila na Goriškem in Gradiškem, predvsem v 60. letih 19. stoletja. Osrednje naloge tovrstnih društev so bile utrjevanje in širjenje narodne zavesti, odigrale pa so tudi pomembno vlogo na področju razvoja slovenskega jezika in izobraževanja. Čitalnice so predstavljale

³⁵ Krahwinkler, *Die Landtage*, str. 1879–1903.

³⁶ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 111–113.

³⁷ Devetak, *Boj za slovenske*, str. 363–366.

³⁸ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 334.

³⁹ Prav tam, str. 322.

⁴⁰ Prav tam, str. 316.

⁴¹ Prav tam, str. 334. Zgodovinski vidik je vključeval prisotnost v prostoru, kjer je italijanska elita zagovarjala, da naj bi na območju romanska skupnost bivala dlje od slovenske skupnosti.

⁴² Marušič, *Al Gorica živi*, str. 334–335.

⁴³ Cvirn, *Razvoj ustavnosti*, str. 77–89.

⁴⁴ Marušič, *Pregled društvene dejavnosti*, str. 179.

najpomembnejši prostor kulturno-političnega in narodnostnega delovanja Slovencev v 60. in 70. letih 19. stoletja.⁴⁵

Politične interese slovenske skupnosti v mestu in v deželi so predstavljala različna politična društva, ki so sledila postopni demokratizaciji političnega prostora po letu 1860 in ideološkim prelomom. Liberalni tabor se je združeval okoli društva Soča, ki je bilo ustanovljeno leta 1871, dve leti kasneje pa je svoje politično društvo dobil še konservativni tabor. Leta 1875 je prišlo do poenotenja in sodelovanja obeh taborov, ki sta se združila v okviru političnega društva Sloga, da bi z usklajeno akcijo in intenzivnim delom lahko učinkoviteje branila in uveljavljala različne družbene, gospodarske in politične zahteve nasproti italijanski politični eliti, ki se je predvsem od leta 1880 dalje intenzivno borila proti temu. Slogaško obdobje na slovenski goriški sceni je bolj ali manj uspešno trajalo do končnega preloma leta 1899, ko sta se med Slovenci ponovno oblikovala dva politična tabora – liberalni v okviru Narodno napredne stranke (NNS) in konservativni v okviru Sloge oz. Vseslovenske ljudske stranke (SLS), ki je nastala leta 1907.⁴⁶

Čas enotnega političnega nastopanja je prinesel Slovincem v Gorici številne pridobitve, ki so se izkazovale predvsem na področjih šolstva, z vzpostavitvijo slovenske zasebne izobraževalne mreže, gospodarstva in kulture. Vloga slovenske skupnosti v javnem prostoru se je večala tudi s številnimi novimi društvi. Po prelomu sta svoje lastne kulturne (Slovenska krščansko socialna zveza (Sloga/SLS)/Zveza narodnih društev (NNS)), narodnoobrambne (Slovenska straža (SLS)/Družba sv. Cirila in Metoda (NNS)), gospodarske, dobrodelne (Dijaška miza (SLS)/Dijaška kuhinja (NNS)) in finančne (Centralna posojilnica (Sloga/SLS)/Goriška ljudska posojilnica (NNS)) institucije oblikovali obe politični skupini.⁴⁷ Uspešnemu kulturno-političnemu in izobraževalnemu je postopoma sledil še gospodarski napredek, kateremu je slovenska elita dajala proti koncu 19. stoletja vse večji poudarek.

Slovenski javni prostori so bili, kljub sorazmerno velikemu številu društev v mestu ob koncu 19. stoletja, redki ali neprimerni za opravljanje dejavnosti, predvsem na področju kulture ali športa. Goriški politik Andrej Gabršček⁴⁸ je posebej izpostavil nelagodje slovenskih kulturnih društev, ki so zaradi pomanjkanja lastne infrastrukture morala občasno najemati prostore za javno prireditve pri italijanski skupnosti, kar pa je bilo v času vse pogostejših narodnih sporov vse težje doseči.⁴⁹

⁴⁵ Matić, *Čitalnice*, str. 25.

⁴⁶ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 276–280.

⁴⁷ Marušič, *Pregled društvene dejavnosti*, str. 179–181; Devetak, *Društveno življenje*, str. 117–125.

⁴⁸ Marušič, *Gabršček Andrej*, str. 404–407. Andrej Gabršček (1864–1938) slovenski publicist, politik, tiskar, založnik in urednik je prišel v Gorico leta 1889 na povabilo politika Antona Gregorčiča, da bi prevzel uredništvo osrednjega slovenskega goriškega časopisa *Soča*. Na tem mestu je, z izjemo krajših obdobj (1889–1892 in 1912–1914), ostal do začetka prve svetovne vojne. Kmalu po prihodu v Gorico se je pričel tudi aktivno politično udeleževati in je bil za krajše obdobje leta 1908 izvoljen kot poslanec v goriški deželni zbor. Z Gregorčičem je aktivno sodeloval pri kreiranju slovenske deželne politike do preloma leta 1899. Kasneje je postal vodilna osebnost goriškega liberalnega tabora, ki se je organiziral v okviru Narodno napredne stranke. Posebej pomembna je bila tudi njegova založniška dejavnost.

⁴⁹ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 123.

Predvsem od konca 80. let 19. stoletja dalje je začela slovenska prisotnost v goriškem javnem prostoru najprej postopoma, po letu 1900 pa vse hitreje naraščati. Bogatemu kulturnemu in političnemu delovanju je slovenska skupnost dodala še intenzivno delo na področju gospodarstva, predvsem z ustanavljanjem trgovskih, obrtnih, storitvenih in drugih gospodarskih subjektov. Na ta način so nastali ustrezni eksistencialni pogoji za vse večje število slovenskih delavcev in delavk, ki so se selili v Gorico iz drugih delov Goriške in Gradiške ter sosednjih dežel, hkrati pa sta se krepila slovenska prisotnost in kapital v mestu, kar je na daljši rok omogočilo slovenski skupnosti boljše pogoje za uveljavljanje svojih narodnih in političnih zahtev proti italijanski in nemški skupnosti v mestu in v deželi. Gospodarske predispozicije v 80. letih 19. stoletja še niso bile posebej ugodne za slovensko skupnost, o čemer za leto 1889 jasno sliko podaja Gabršček: »Naših trgovcev smo imeli razmeroma še prav malo, a med obrtniki smo imeli precej naših malih gostilničarjev. Boljše restavracije — nobene. Edino hotel 'Pri ogerski kroni' je bil vsaj po imenu v naših rokah. Ustanovil ga je bil naš rojak Krameršič, ki je pa takrat že umrl in hotel je vodila vdova, ki se ni posebno narodno zavedala. Tu je bila internacionalna publika. Med drugimi gostilničarji je bilo več takih, ki jih je bilo treba za našo stvar šele pridobiti. Imeli smo par trafik in trgovin s šivalnimi stroji, kolesi itd. Trgovca z jestvinami smo imeli samo enega malega, Antona Kuštrina, z žitom pa veletržca Ivana Kavčiča, ki je prevzel tudi zalogo Dreherjevega piva; trgovca z manufakturami sploh še nismo imeli. Kak velikanski napredek smo dosegli v 10 in 15 letih, bomo videli pozneje, kajti na raznih poljih smo postali Slovenci gospodarji položaja. Niti brivca takrat še nismo imeli nobenega. Neizmerno veliko je bilo polja za ustvarjanje, za osamosvojitve od laške trgovine. /.../ Skromni smo še takrat bili, jako skromni. A temelj je bil že lep in zdrav za krepak razvoj in napredek. Treba je bilo le — sistematske pažnje za vsako možnost novih pridobitev. Obstoječa podjetja so kar kričala po — novih, za katera so že bili ustvarjeni eksistenčni pogoji.«⁵⁰ Majhno število slovenskih gospodarskih subjektov je hkrati pomenilo tudi manj vidno prisotnost slovenskega jezika na javnih površinah, kljub številčni slovenski populaciji v mestu. Pomen jezika javnih napisov je bil v urbanih prostorih tako pri samem dožemanju okolja kot pri njegovi predstavitvi. To je razvidno na primeru manjšega posoškega središča Kanal, kjer sta, v sicer večinsko slovenskem okolju, živeli tudi furlanska in italijanska skupnost.⁵¹ Soča je leta 1877 objavila zelo poveden članek: »Če pride tujec v Kanal in si ogleda table nad durmi, soditi bo moral, da je italijansko gnjezdo. Napisi so namreč mesto slovenskih vsi italijanski. Tukaj pri nas lahko čitate 'Al Leon d'oro, Farmacia, Caffè, Vendita tabacco' in še več enakih italijanskih ptujk, kakor tam v Italiji.«⁵²

Z novo generacijo osrednjih slovenskih goriških političnih protagonistov, kjer sta se v največji meri uveljavila poleg Gabrščka še Anton Gregorčič⁵³ in nekoliko

⁵⁰ Gabršček, *Goriški Slovenci I.*, str. 269–271.

⁵¹ Devetak, *Vzpostavljanje slovenske narodne*, str. 494–497.

⁵² Soča, 28. 6. 1877, št. 26.

⁵³ Kralj, *Gregorčič Anton*, str. 478–482. Anton Gregorčič (1852–1925) je bil goriški slovenski duhovnik, kulturni delavec in politik. Na političnem področju se je uveljavil v začetku

kasneje Henrik Tuma⁵⁴, so se v 90. letih 19. stoletja pričeli odvijati vse hitrejši in vidnejši posegi ter spremembe v goriškem javnem prostoru. Strategijo slovenske elite je v svojih spomilih povzel Tuma: »*Narodnostni boj se je jel koncentrirati proti mestu Gorici in v njem. Gorica je odločala v gospodarstvu in politiki in treba je bilo najprej zlomiti italijansko premoč v njej.*«⁵⁵

Da bi slovenska politika dodatno spodbudila in pomagala slovenskim gospodarskim subjektom ter jim omogočila dostop do kapitala, je v mestu ustanovila več finančnih zavodov. Tovrstne institucije so bile pogosto na udaru mednarodnostnih sporov in so se velikokrat ustanavljale po narodnostnem ključu.⁵⁶ Leta 1883 je bila tako ustanovljena Goriška ljudska posojilnica, prvi slovenski finančni zavod v Avstrijskem primorju.⁵⁷ Zavod je postopoma pridobival na pomenu, a se je že v naslednjem desetletju pojavila potreba po ustanovitvi nove tovrstne institucije. Ljudska posojilnica je bila zadruga z omejenim jamstvom in ni omogočala dostopa do večjih kreditov. Da bi uredili to področje, je bila leta 1897 ustanovljena Trgovska in obrtna zadruga,⁵⁸ osrednji slovenski finančni zavod, v obliki zadruge z neomejenim jamstvom, z glavnim namenom organiziranja slovenske trgovine in obrti, financiranja slovenskih podjetij in nakupov stavb, ki bi jih lahko Slovenci uporabljali za gospodarske dejavnosti.⁵⁹ V obeh zavodih je imel glavno vlogo Tuma.⁶⁰ Po političnem prelomu leta 1899 je obe instituciji prevzel liberalni tabor. Konservativna stran je zato tega leta v Gorici ustanovila lastno ustanovo – Centralno posojilnico, s čimer je lahko začela izvajati vzporedno svoj finančni načrt.⁶¹ Do prve svetovne vojne so bile poleg omenjenih treh ustanovljene še Kmečka banka (1909), podružnica Ljubljanske kreditne banke (1910) in Delavska posojilnica (1910).⁶² Vzpostavitev tovrstnih finančnih institucij je bila

80. let 19. stoletja in po letu 1889 postal vodilna osebnost v Slogi. V obdobju med letoma 1885 in prvo svetovno vojno je deloval kot deželni poslanec, med letoma 1891 in prvo svetovno vojno pa tudi državni poslanec na Dunaju. Po političnem prelomu leta 1899 je bil voditelj katoliškega tabora, ki se je združeval do leta 1907 v okviru Sloge, po tem pa v okviru Slovenske ljudske stranke. Posebej pomembno je bilo njegovo delovanje na področju slovenskega šolstva in kulturno-gospodarskega razvoja na Goriškem in Gradiškem.

⁵⁴ Marušič, *Tuma Henrik*, str. 82–87. Henrik Tuma (1858–1935) je bil slovenski politik, odvetnik in alpinist. V Gorico je prišel leta 1894 in se je hitro vključil v tamkajšnje družbeno, gospodarsko in politično življenje. Leta 1895 je bil prvič izvoljen za poslanca v goriškem deželnem zboru in je to funkcijo opravljal do leta 1908. Najprej se je kot politik uveljavil v Slogi, po prelomu za krajši čas v Narodno napredni stranki, iz katere pa se je leta 1902 umaknil. Šest let kasneje se je vključil v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko ter postal eden od njenih osrednjih predstavnikov na Goriškem in Gradiškem. Pomembno je bilo njegovo delo na gospodarskem področju, kjer je veliko pripomogel k uspehu Goriške ljudske posojilnice ter Trgovske in obrtne zadruge.

⁵⁵ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 220.

⁵⁶ Hönig, *Carniolan Savings Bank*, str. 47–70.

⁵⁷ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 63.

⁵⁸ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 63–68.

⁵⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 234.

⁶⁰ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 64; Tuma, *Spomini iz zadružnega*, str. 327–351.

⁶¹ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 72–76.

⁶² Prav tam, str. 95.

ključna za slovenski infrastrukturni napredek, tudi v primeru gradnje narodnih domov po slovenskem prostoru.⁶³

Vzporedno z oblikovanjem finančnega temelja je slovenska narodna elita sprožila uspešen program bojkota italijanskih gospodarskih subjektov, da bi s tem dvignila moč in vlogo slovenskih trgovin ter obrti.⁶⁴ Pri ekonomskih bojih je oblikovala poseben slogan »*svoji k svojim*«, ki ga je prevzela od Čehov.⁶⁵ Šlo je za različne oblike prepričevanja slovenske javnosti, ki so bile vezane predvsem na utrjevanje slovenske narodne identitete v večnarodnostnem okolju, velik pomen pa je ta oblika mobilizacije imela pri gospodarski dejavnosti, saj je usmerjala goriško prebivalstvo k posluževanju slovenskih storitev, s čimer se je krepila finančna moč slovenskih gospodarskih subjektov.⁶⁶ V primeru odklonov so se pojavljale številne javne kritike, pa naj je šlo za obisk »italijanske« trgovine ali celo zasebno korespondenco v tujem jeziku. V *Soči* so na primer zapisali: »*V Gorici imamo hud boj z nestrpnimi nasprotniki, katere hočemo spokoriti z geslom: Svoji k svojim! – Toda še vedno opazujemo, da veliko naših ljudi zahaja k našim največjim sovražnikom; zlasti ženske iz nekaterih krajev polnijo lahonske štacune! – Rodoljubi na deželi, kaj vendar delate? Zakaj ne podučite svojih ljudi?! Na delo, ne le – prazne besede!*«⁶⁷ Slogan najdemo pri številnih oglasih slovenskih podjetij, ki so želela s tem spodbuditi slovensko javnost k nakupu svojih izdelkov. Kot primer lahko navedemo oglas, objavljen v *Soči*: »*Goriška tovarna mila. Narodno podjetje, edino te vrste. Ustvarjamo domačo obrt in industrijo, ker brez te bomo Slovenci za vselej le hlapčevali tujcem. Slovenske gospodinje! Poskušajte milo iz te domače tovarne!*«⁶⁸ Slovenska narodna elita je na ta način poskušala izboljšati položaj slovenskih podjetij, da bi dosegla njihovo konkurenčnost v primerjavi z italijanskimi ali nemškimi podjetji in obrtniki. S številnimi časopisnimi pozivi in javnim izpostavljanjem italijanskih trgovcev, ki naj bi se do slovenskih kupcev obnašali neprimerno, je prihajalo celo do večjih bojkotov s strani slovenske skupnosti.⁶⁹ V časopisu *Soča* najdemo pogosto izpostavljen napis: »*Slovenci, podpirajte le svoje trgovce, obrtnike, zdravnike, odvetnike itd., držite se strogo gesla 'Svoji k svojim'!*«⁷⁰ Do začetka 20. stoletja je prišlo do večjih sprememb. Obstoječa slovenska podjetja so v veliki meri napredovala in pridobila na pomenu, hkrati pa so se ustanovljala tudi številna nova, kar je hitro krepilo slovenski kapital v mestu ter s tem javno prisotnost.

Politični razkol leta 1899 med goriškimi Slovenci je sprožil novo dinamiko in spremembe tudi na gospodarskem področju, kar se je izkazalo v že izpostavljeni delitvi in oblikovanju številnih javnih institucij glede na politično pripadnost. Primat

⁶³ Za Maribor glej Stavbar, *Narodni dom*, str. 77–79; za Trst Pahor, *Slovensko denarništvo*, str. 25–35.

⁶⁴ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 69.

⁶⁵ Malečková, *The Emancipation*, str. 181. Slogan je izhajal iz češkega prostora (*svůj k svému*).

⁶⁶ Jezernik, *Svoji k svojim*, str. 67–69.

⁶⁷ *Soča*, 4. 6. 1897, št. 23.

⁶⁸ *Soča*, 7. 1. 1911, št. 3.

⁶⁹ Gabršček, *Goriški Slovenci I.*, str. 425.

⁷⁰ *Soča*, 16. 7. 1897, št. 29.

v Gorici je v veliki meri prevzel liberalni politični tabor, ki je v svoje vrste uspel pritegniti številne obrtnike, trgovce in inteligenco, organiziral pa se je v okviru Narodno napredne stranke, ki jo je skoraj do prve svetovne vojne vodil Gabršček.⁷¹

Po uspešnem konsolidiranju kapitala in vzpostavitvi gospodarske mreže je sledil nov korak, v smeri krepitve prisotnosti z nakupi ter izgradnjami reprezentativnih zgradb na osrednjih mestnih prostorih. Finančni zavodi so z ugodnimi in obsežnimi posojili financirali večje slovenske gospodarske projekte tako v Gorici kot drugod v slovenskem delu dežele. Posledica vseh teh dolgoročnih ukrepov je bilo hitro širjenje slovenske prisotnosti v Gorici. Tuma je izpostavil, da je bil eden od osrednjih elementov NNS, da Slovenci izvajajo čim več nakupov poslopij na osrednjih javnih prostorih v Gorici.⁷² Ta se je pričel hitro spreminjati in dobivati vedno bolj izrazito slovensko podobo. Učitelj Hinko Klavora je v svojem spominskem zapisu izpostavil: »Že proti koncu prejšnjega stoletja, posebno pa v začetku tega, so se pokazale vse značilnosti našega narodnega prebujenja in preporoda, napredovali smo skoraj skokoma. Vse naše plodno delovanje na raznih poljih je imelo posledice tudi na političnem področju. /.../ Trgovska in obrtna podjetja so rasla kot gobe po dežju, a ne tjavdan, ampak načrtno na zdravi podlagi. Naše ljudstvo je kupovalo le pri naših solidnih trgovcih in obrtnikih, zato je število naših podjetij neprestano naraščalo, na italijanski strani pa upadalo.«⁷³ Slovenska elita je tudi sama aktivno spodbujala Slovence, naj se angažirajo pri nakupih stanovanjskih ali gospodarskih objektov v mestu. Pozive k nakupu najdemo celo v časopisju. Soča je novembra 1912 objavila članek z naslovom *Slovenci pozor!*: »Dne 29. novembra 1912 ob 10 in pol uri se pri c. kr. okrajni sodnji v Gorici v sobi št. 7 vrši dražba hiše v koji se nahaja občeznana Borgežnova gostilna. Hiša stoji na zelo lepem prostoru in prometnem kraju v Gorici, v ulici Sv. Antona, je dvanadstropna, ima veliko dvorišče, skladišča in obsežne kleti ter se v tej hiši nahaja trgovina z mešanim blagom vže blizu 100 let. V ohranitev slovenske posesti v ogroženem kraju, želeli bi bilo, da se Slovenci v čimvečjem številu vdeležijo te dražbe.«⁷⁴ Waltritsch ugotavlja, da so neposredno pred prvo svetovno vojno slovenski obrtniki in trgovci predstavljali že večino poslovnih subjektov v Gorici, pomemben pa je postajal tudi delež pri nakupih obstoječih in izgradnjah novih mestnih objektov.⁷⁵

Slovenski skupnosti je tovrstna politika omogočala izvedbo tudi ambicioznejših projektov, med katerimi posebej izstopata nakupa dveh hotelov – *Südbahn* in Pri zlatem jelenu. Prvi hotel – nekdanja rezidenčna stavba plemiške družine Mels-Collaredo – je bila v lasti Privatne cesarsko kraljeve družbe Južne železnice (*K. K. privat Südbahn Gesellschaft*).⁷⁶ Šlo naj bi za drugo največjo zgradbo v mestu, ki se je skupaj s pripadajočim parkom razprostirala na okoli 5000 m²

⁷¹ Marušič, *Primorski čas pretekli*, str. 152–164.

⁷² Tuma, *Iz mojih spominov*, str. 274.

⁷³ Klavora, *Čez drn in strn*, str. 228.

⁷⁴ Soča, 12. 11. 1912, št. 130.

⁷⁵ Waltritsch, *Gospodarska prisotnost Slovencev*, str. 146; glej tudi: Uccello, *Conzorzio*, str. 153–161.

⁷⁶ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 99.

površin. Moderno opremljen hotel je razpolagal s 70 sobami najvišje kakovosti, ki so jih za bivanje v mestu uporabljale predvsem premožne osebe in eminentne osebnosti, ki so začasno bivale v Gorici.⁷⁷ Trgovska in obrtna zadruga je aprila 1903 odštela za nakup 250.000 kron, s tem pa je cel kompleks prešel v roke slovenske goriške elite.⁷⁸

Slika 2: Stavba goriškega hotela Südbahn (Zasebna zbirka Alessia Stasija).

Hotel Pri zlatem jelenu je bil ravno tako pridobljen s financiranjem Trgovske in obrtne zadruge leta 1903. Hitro je postal osrednji prostor pritočnega družanja slovenske družbene elite v mestu.⁷⁹ Ponujal je 31 hotelskih sob, hkrati pa še, po Gabrščkovih besedah, največji salon v mestu in dobro obiskan letni vrt.⁸⁰ »Tri nadstropja vseh treh hiš, veliki in stekleni salon, velika terasa, dvorišče, vrt, velika pokrita lopa. Tu se nam pripravlja prav prijetno shajališče. Ne bodo nas več podili izpod tuje strehe ali pa nas za drag denar le nejevoljno trpeli pod njo. Tu bomo: na svojem!«⁸¹ Hotel se je nahajal v ožjem središču mesta – nasproti nadškofijske palače in v neposredni bližini osrednjega trga – Travnika. V okviru obeh novih pridobitev so se izvajale tudi številne kulturne prireditve za širšo javnost – koncerti, predavanja, politični shodi – predvsem v organizaciji slovenskega liberalnega političnega tabora. Kot zanimivost lahko dodamo, da je, kljub poudarjanju pomena slovenstva, vlogo pri dostopu do novopridobljene infrastrukture imela tudi politična in ideološka pripadnost. Primer sta predavanja v organizaciji socialdemokratskega Delavsko-izobraževalnega društva, ki sta ju leta 1910 v Gorici pripravila Zofka

⁷⁷ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 125.

⁷⁸ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 99.

⁷⁹ Prav tam, str. 100.

⁸⁰ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 124.

⁸¹ Prav tam, str. 120.

Kveder-Jelovšek in Ivan Cankar. Vodstvo hotela Pri zlatem jelenu jima zaradi ideoloških nasprotij ni želelo dati na razpolago svoje dvorane za predavanji.⁸²

Gabršček je posebej izpostavil enega od glavnih namenov nakupa obeh zgradb – krepitev slovenskega vpliva in jezika ter povečevanje števila slovenskih napisov na osrednjih javnih prostorih v mestu. »Vsak gost je takoj videl, da je pod slovensko streho, kajti vsi napisi so bili na prvem mestu – slovenski. Vsa hotelska oznanila z lepaki so bila trojezična, na prvem mestu slovenska. Kdo je dotlej v Gorici še kaj podobnega videl?«⁸³ Osrednja goriška ulica – *Corso Verdi* je v začetku 20. stoletja spremenila svoj javni izgled, saj so številne poslovne in zasebne stavbe prišle v slovensko last, hkrati s tem so se pričeli pojavljati tudi slovenski javni napisi, s čimer je celoten prostor – center glavnega mesta dežele – začel hitro pridobivati slovensko podobo.⁸⁴

Pridobitev omenjenih dveh stavb je sicer skupaj s še nekaterimi drugimi tovrstnimi nakupi in izgradnjo Trgovskega doma dvignila slovensko vlogo in prestiž v mestu. Šlo je za ambiciozen načrt, ki je zahteval velike finančne vloške, kar pa se je ob nekaterih drugih slabih poslovnih odločitvah slovenske goriške elite (stečaj Mizarske zadruga v Solkanu),⁸⁵ izkazalo za nevzdržno in dolgoročno finančno zgrešeno. To je, v povezavi s slabimi splošnimi gospodarskimi kazalci v državi leta 1912, pripeljalo do stečaja Trgovske in obrtne zadruga. Slednja je v nepremičnine vložila prevelike finančne zneske, upravljanje novih hotelov je prinašalo izgubo, kreditne povezave s solkansko mizarsko zadrugo pa so ob njeni prisilni likvidaciji leta 1910 dve leti kasneje povzročile stečaj osrednje liberalne finančne institucije. Finančni polom je imel širši odmev in je negativno vplival na Goriško ljudsko posojilnico ter na goriško gospodarstvo, saj so izgube trpeli številni deležniki, ki so imeli svoje vloge v Trgovski in obrtni zadrugi.⁸⁶ Pojavili so se pozivi k prodaji osrednjih in vrednejših nepremičnin, do česar pa do prve svetovne vojne ni prišlo.

Italijanska skupnost in predvsem mestna oblast na slovenske strategije utrjevanja prisotnosti v goriškem javnem prostoru nista gledali z naklonjenostjo in sta se poskušali proti temu boriti. Prihajalo je do poskusov preprečevanja slovenskih nakupov nepremičnin v mestu z zavlačevanjem, preprečevanjem izdajanja obrtnih dovoljenj ali ponujanjem višjih zneskov za nakup, pri čemer je strategija omogočala tudi številne zlorabe in doseg premoženjskih koristi, kar posebej izpostavlja spominski zapis goriškega publicista Adolfa Codermatza: »Škoda, da nimam nobene hiše v Gorici. Prodal bi jo lahko imenitno. Šel bi na municipij pa bi rekel, da mi Slovenci zanjo ponujajo velike vsote. In takoj bi jo prodal z velikim dobičkom.«⁸⁷ Prihajalo je tudi do vse več fizičnih obračunavanj med pripadniki slovenske in italijanske mestne skupnosti na ulicah, poškodovanja imovine in pisanja protislo-

⁸² Petejan, *Na Goriškem*, str. 271.

⁸³ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 140.

⁸⁴ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 100–101.

⁸⁵ Prav tam, str. 102–103.

⁸⁶ Prav tam, str. 103–105.

⁸⁷ Marušič, *Primorski čas pretekli*, str. 159. O tovrstnem primeru piše tudi Gabršček: Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 269–270.

venskih napisov na stavbe v slovenski lasti.⁸⁸ V letih pred prvo svetovno vojno je slovenska skupnost v Gorici z močno politično in gospodarsko akcijo uspela vse bolj ogrožati italijanski primat v mestu. Tuma je v svojih spominih izpostavil: »Bilo je le vprašanje časa, da postane Gorica slovenska, in prav gotovo bi prve občinske volitve po letu 1910 že dovedle do izvolitve slovenskega župana. To so mi priznavali odločilni italijanski goriški politiki še po italijanski okupaciji z besedami: 'Bil je zadnji čas, da je prišla italijanska vojska, zakaj brez te pomoči bi bila Gorica za italijanstvo izgubljena.'«⁸⁹ Opise novih razmerij v odnosu med slovensko skupnostjo, ki je bila v vzponu, in italijansko, ki je vse težje branila svoje pozicije iz preteklih desetletij, lahko najdemo tudi v časopisju: »*Lahi*⁹⁰ strmijo in tožijo po ... nekdanih lepih časih, ko so strahovali Slovence in so se ti polaščevali⁹¹ kar po vrsti. Koliko žaljenja smo prestali, koliko ščavov⁹² je bilo nam vrženih na glavo, koliko grdih psov izrečenih k slovenskemu imenu! Umirili so se počasi in 'ščavi' prihajajo iz njihovih ust le še na skrivnem ...«⁹³

Gorica je v letih pred prvo svetovno vojno postala eno najpomembnejših slovenskih središč, tako na političnem, gospodarskem, predvsem pa na kulturno-izobraževalnem področju. Skupno naj bi pred prvo svetovno vojno v deželi izhajalo več kot 20 slovenskih časopisov in revij, med katerimi lahko izpostavimo *Sočo*, *Primorski list*, *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, *Rimski katolik*, *Vedo* in *Naše zapiske*.⁹⁴ Ustanovitev prve javne c. kr. državne gimnazije s slovenskim učnim jezikom leta 1913 je mesto postavila tudi visoko na slovenski izobraževalni zemljevid.⁹⁵ V daljšem obdobju pred prvo svetovno vojno je slovenska mestna skupnost razpolagala s kar 18 gospodarskimi, 16 ljudskoprosvetnimi, osmimi športnimi, sedmimi političnimi in podpornimi, petimi šolskimi, tremi dijaškimi ter še nekaterimi drugimi društvi in organizacijami. V Gorici so poleg tega delovale še štiri slovenske založbe.⁹⁶ Med vsemi javnimi slovenskimi zgradbami, ki ji jih je slovenska skupnost uspela pridobiti ali zgraditi v obdobju pred prvo svetovno vojno, pa kot središče slovenske prisotnosti posebej izstopa Trgovski dom, ki je bil postavljen leta 1904.

Gradnja Trgovskega doma

Kot je bilo že v uvodu izpostavljeno, so različni narodni domovi, ki so se pojavljali po habsburškem prostoru v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja, predstavljali osrednji model dokazovanja in izpostavljanja prisotnosti posameznih narodnih skupin, predvsem v urbanih centrih. Zgledi, ki so prihajali predvsem iz nemškega in češkega prostora, so dobili zaslombo v slovenskih deželah, ideja o

⁸⁸ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 319.

⁸⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 295.

⁹⁰ *Lah* je bil slabšalni izraz za pripadnika italijanske skupnosti.

⁹¹ Poitalijančevali.

⁹² *Ščav* je bil slabšali izraz, ki so ga Italijani uporabljali za pripadnika slovenske skupnosti.

⁹³ *Soča*, 14. 3. 1914, št. 11.

⁹⁴ Bratuž, *Razcvet slovenske kulture*, str. 164.

⁹⁵ Marušič, *Andrej Ipavec*, str. 17–29.

⁹⁶ Rupel, *Organiziranost slovenske narodne*, str. 168.

gradnji tovrstne reprezentativne zgradbe pa je dobila plodna tla tudi v Gorici. Pri slovenski narodni eliti je načrt o izgradnji narodnega doma, ki bi bil osrednje kulturno in gospodarsko središče Slovencev v mestu, začel dozorevati v zadnjem desetletju 19. stoletja. Glede na zapise Gabrščka naj bi prvi konkretnější pozivi k postavitvi tovrstne zgradbe v Gorici prišli leta 1895.⁹⁷ Časopis *Soča* je marca tega leta na naslovnici objavil podroben članek z naslovom *Narodni dom v Gorici: v proslavo 50-letnice vladanja presv. Cesarja Franca Jožefa I.*, ki je širši javnosti predstavil vse prednosti tovrstnega objekta. Med drugim je neznani avtor zapisal: »*Za duševni napredek prebivalstva v deželi stori največ mesto; za Slovence na Goriškem je v tem pogledu velike važnosti, ako so Slovenci v Gorici v takem položaju, da morejo duševno voditi narod do zaželenih uspehov. Kakor v duševnem pogledu, tako je tudi v gmotnem velikanskega pomena, ako je v Gorici veliko Slovencev, ki stoje na trdnih nogah in se pečajo bodisi s kupčijo ali obrtnijo. Kar torej Slovenci na deželi žrtvujejo za se, ker vse to jim bo kedaj bogato povrnjeno. Od vsestranskega napredka Slovencev v Gorici je pričakovati tudi napredek in blagor Slovencev na deželi! Zato bi bil 'Narodni Dom' najkrasnejša skupna dobrot za vse Slovence na Goriškem.*«⁹⁸ Do hitre uresničitve omenjenega projekta ni prišlo, po vsej verjetnosti zaradi pomanjkanja kapitala.

Velik prelom, ki je omogočil izgradnjo doma in vplival tudi na druge uspešne primere širjenje slovenske infrastrukture v mestu, je bila že omenjena ustanovitev Trgovske in obrtne zadruge. Ta je z uspešnim delovanjem uspela do začetka 20. stoletja pridobiti dovolj kapitala, ki ga je slovenski liberalni politični blok lahko investiral v izgradnjo narodnega doma. Lokacija ni bila izbrana naključno. To je v svojih spominih posebej izpostavil Tuma: »*Res je v desetletju pred vojno (prva svetovna vojna op. p.) prišla cela vrsta poslopij v roke narodnih zavodov ali ljudi. Tako smo se zarili v Gosposko ulico in pozneje na Corso (Verdi, op. p.). V prvi vrsti smo morali skrbeti za lastno stavbo zavoda. V ta namen smo kupili najlepši prostor v Gorici na oglu Ljudskega vrta v središču mesta.*«⁹⁹ Zemljišče v središču mesta, na Corso Verdi, je Trgovska in obrtna zadruga odkupila od slovenskega trgovca Antona Pečenka 21. marca 1903 v višini 51.144 kron, ki je prostor pred tem odkupil kot zasebnik.¹⁰⁰ Iz zapisa Gabrščka, ki je aktivno deloval za uresničitev projekta, je razvidno, da je postopek nakupa potekal s pomočjo posrednika, ki je bil sicer član iniciativnega odbora za gradnjo doma,¹⁰¹ zaradi bojazni pred nasprotovanjem italijanskih mestnih oblasti.¹⁰² V tem oziru so sledili zgledu iz Trsta, kjer je nakup zemljišča za tamkajšnji Narodni dom ravno tako potekal odmaknjen od oči javnosti, zaradi bojazni pred intervencijo tržaških italijanskih oblasti.¹⁰³ Za pripravo goriškega projekta sta bila angažirana arhitekt Maks Fabiani, ki je stavbo projektiral, in

⁹⁷ Gabršček, *Goriški Slovenci I.*, str. 373.

⁹⁸ *Soča*, 15. 3. 1895, št. 11.

⁹⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 274.

¹⁰⁰ Peric, *Zgodovina Trgovske doma*, str. 15.

¹⁰¹ Pozzetto, *Maks Fabiani*, str. 158.

¹⁰² Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 167.

¹⁰³ Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 32.

inženir Josip Costaperaria, ki je vodil gradbena dela. Oba sta enako delo opravila tudi pri Narodnem domu v Trstu.¹⁰⁴ Novogradnjo so poimenovali Trgovski dom.

Gradnja je trajala v letih 1903 in 1904. Del stavbe je bil namenjen za družabne dogodke. V tem delu je bila telovadnica in pripadajoči prostori (garderobe, shramba za orodje), velika, moderno opremljena dvorana za prireditve z balkoni, restavracija, bar, kuhinja in pisarna. V drugem delu stavbe so v pritličje umestili dve veliki trgovini (Pregrad & Čemetič ter Goriška tiskarna in knjigarna), sedež Trgovske in obrtne zadruge, skupne prostore ter več stanovanj in ateljejev.¹⁰⁵ Za slovensko skupnost je imela zgradba velik simbolni pomen, saj je šlo za eno od najbolj reprezentativnih arhitektur v mestu.¹⁰⁶ To je izpostavila tudi Soča: »Zdaj se vidi, da bo to najlepša palača v Gorici. Zidan pa je tako, da hodijo občudovat in se učiti celo laški arhitekti in inženjerji.«¹⁰⁷ Simbolni pomen gradnje se je kazal tudi v tem, da so pri njej sodelovala številna lokalna slovenska podjetja ter tako dokazovala svoj potencial in uspeh. Osrednja gradbena dela je izvedlo podjetje bratov Mozetič, ki je bilo eno največjih gospodarskih subjektov v deželi. Mizarska dela je izvedla solkanska Mizarska zadruga, ključavničarska dela podjetje Alojzija Živca, steklarska dela pa podjetje Antona Korena.¹⁰⁸

Financiranje določenih elementov vsebine in opreme je postalo širše zasnovan narodni projekt, h kateremu je bila povabljen goriška slovenska javnost. Šlo je za eno od številnih narodnih nabirk, s katerimi je slovenska elita uspešno mobilizirala slovensko skupnost.¹⁰⁹ Takšen primer je bilo financiranje telovadne opreme goriškega Sokola – slovenske narodne športne organizacije, ki je v Domu dobila svojo telovadno dvorano. Društvo se je z javnimi pozivi obrnilo na širšo slovensko javnost: »Rojaki! Izredne zahteve in potrebe nas silijo, da apelujemo na Vaše rodoljubje, na Vašo narodno požrtvovalnost. Kdor spoznava veliko in važno nalogo našega 'Sokola' v naši lepi Gorici, naj pripomore po svojih močeh, da častno in vredno izvršimo obe nalogi, ki smo si jih za letos naložili. S tem bo postavljen nov temelj prav živahnemu in važnemu delu, ki bo rodilo narodu obilen sad.«¹¹⁰

Uporaba in pomen Trgovskega doma

Otvoritev doma je potekala že junija 1904, pred uradno zaključitvijo del, ko je poseben dogodek pripravil goriški Sokol ob razvitju svoje zastave.¹¹¹ Večje slavnostne otvoritve ni bilo, ravno tako ni zaslediti obširnejšega poročanja o odprtju v časopisju. Razlog je lahko podoben tistemu ob otvoritvi Narodnega doma v Trstu, ko so se pripadniki slovenske narodne elite s postopnimi in manj izpostavljenimi dogodki želeli izogniti morebitnim italijanskim provokacijam ali napetostim.¹¹²

¹⁰⁴ Korošic, *Fabianijeva slovenska domova*, str. 63.

¹⁰⁵ Pozzetto, *Maks Fabiani*, str. 158–159.

¹⁰⁶ Korošic, *Fabianijeva slovenska domova*, str. 63.

¹⁰⁷ Soča, 9. 4. 1904, št. 29.

¹⁰⁸ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 99.

¹⁰⁹ Za Trst glej: Pahor, *Zrno do zrna*, str. 326–339.

¹¹⁰ Soča, 27. 4. 1904, št. 34.

¹¹¹ Hrausky, Koželj, *Maks Fabiani*, str. 143.

¹¹² Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 40.

Ostala društva, posamezniki in poslovni subjekti so se v stavbo Trgovskega doma prišli seliti ob koncu leta 1904 in v začetku naslednjega leta. Z njegovo otvoritvijo je slovenska goriška skupnost dobila novo središče, v katerem so svoj dom dobile številne osrednje lokalne slovenske institucije. Društva so dobila svoj stalni in za dejavnost ustrezeni prostor, ki je bil v slovenski lasti in ni bil podvržen morebitnemu omejevanju ali pogojevanju uporabe s strani italijanske skupnosti. V začetku leta 1905 je bila dokončana še gledališka dvorana, s čimer je lahko Trgovski dom začel izvajati svoje poslanstvo v polni meri. Že omenjeni Sokol je lahko z uspešno zbirno akcijo dvignil raven svojega dela na področju športa in rekreacije. Pevsko in glasbeno društvo je izvajalo šolanje in vaje za pevske skupine ter glasbenike različnih instrumentov.¹¹³

Poleg obstoječih organizacij, ki so dobile novo domovanje v zgradbi, so vodilni goriški slovenski politični in kulturni predstavniki del prostorov namenili tudi novemu društvu – Narodni prosveti, katere delovanje se je pričelo vzporedno z otvoritvijo doma. Glavni namen novega društva je bil »pospeševati po Goriškem narodno izobrazbo, zlasti z ustanavljanjem in vzdrževanjem javnih knjižnic in čitalnic, s prirejanjem javnih predavanj, narodnih vesellic, izdajanjem brošur in ustanovitvijo slovenskega gledališča v Gorici.«¹¹⁴ Prosveta je imela dva glavna odseka. Prvi je bil namenjen ureditvi prve slovenske javne knjižnice v mestu in čitalniške sobe. Društvo se je na slovensko skupnost obrnilo s prošnjo k darovanju knjig, ki bi jih vključili na police nove knjižnice.¹¹⁵ Ponujala je dostop do bogate zbirke knjig in domačega ter tujega časopisja. Prvo leto delovanja je izposodila okoli 4500 knjig.¹¹⁶ Drugi odsek je bil namenjen gledališki dejavnosti in dramski šoli. Organiziral se je večji igralski ansambel, ki je pripravil pogoste dramske predstave, društvo pa je hkrati ustanovilo še igralsko šolo, v kateri so vzgajali novo generacijo goriških dramskih igralcev. Pogosta so bila tudi gostovanja skupin iz Trsta ali Ljubljane.¹¹⁷ Prosveta je v okviru svojega delokroga prirejala tudi znanstvena in poljudna predavanja tako v prostorih doma kot v okviru gostovanj po deželi, s strani vodilnih intelektualcev iz širšega slovenskega prostora.¹¹⁸ Narodna prosveta se je hitro umestila med najpomembnejša in najdejavnejša društva v mestu.

Sokol, Narodna prosveta ter Pevsko in glasbeno društvo, od leta 1908 dalje pa še goriška čitalnica, so dobili v uporabo nove, moderne prostore, v katerih je članstvo lahko izvajalo telovadne nastope, kulturne prireditve ter predavanja. V *Soči* so poudarili pomen nove pridobitve: »Ko vstopiš v novo dvorano, objame te mila svetloba električnih žarnic, prijetno porazdeljenih po vsem širnem in visokem zračnem prostoru. Vsa oprava dvorane svedoči neko samozavestno blagostanje, toda nepotrebne preširnega luksusa ne opaziš nikjer. Došlec tu kmalu začuti, kako se uresničuje pesnikov preroški izrek, da se vremena bodo nam zjasnila! Dvorana

¹¹³ *Soča*, 28. 10. 1905, št. 86.

¹¹⁴ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 174.

¹¹⁵ *Soča*, 10. 12. 1904, št. 99.

¹¹⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 214.

¹¹⁷ Prav tam, str. 270–271.

¹¹⁸ Prav tam, str. 317.

Slika 3: Stavba Trgovskega doma na osrednji goriški ulici – Corso Verdi (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka)

v Trgovskem domu se gostu hitro privabi, ker vzbuja po svojem značaju bodro čustvovanje in je sedaj najznačilnejši svedok o vsestranskem našem napredovanju.«¹¹⁹ Dogodki so si sledili na tedenski bazi in so bili po poročanju časopisja dobro obiskani. Številni med njimi so šli pri vsebini v smer krepitev slovenske narodne identitete in povezav z drugimi slovanskimi narodi.¹²⁰ Časopisje je celo pozivalo, naj se vsi nastopi slovanskih izvajalcev, ki gostujejo v Gorici, pripravijo v Trgovskem domu.¹²¹ Narodna prosveta je leta 1908 organizirala tečaj ruskega jezika, na katerega se je prijavilo okoli 40 udeležencev.¹²² Istega leta je v prostorih gostovalo tržaško dramatično društvo, ki je pripravilo ruski tematski večer, na prireditvi pa so člani in članice izvedli deli Ivana Sergejeviča Turgenjeva in Antona Pavloviča Čehova.¹²³ Novi prostori in scenske nadgradnje so hkrati omogočili skokovit napredek v razvoju lokalne slovenske kulture. Po pisanju *Soče* je leta 1906 Pevsko in glasbeno društvo v okviru Trgovskega doma pripravilo prvo slovensko operno predstavo v deželi. Označili so jo kot »izraz visokega kulturnega stremljenja med nami goriškimi Slovenci.«¹²⁴ Obsežni prostor se je namenjal tudi za pripravo političnih shodov in srečanj ter številnih strokovnih ali poljudnih predavanj različnih tematik, kot na primer *Kulturni razvoj Slovencev*, ki ga je leta 1912 pripravil pisatelj Ivan Lah, udeležilo pa se ga je, po poročanju časopisja, več kot 260 poslušalcev.¹²⁵

¹¹⁹ *Soča*, 29. 3. 1905, št. 25.

¹²⁰ *Soča*, 21. 9. 1912, št. 108.

¹²¹ *Soča*, 24. 2. 1906, št. 16.

¹²² *Soča*, 28. 1. 1908, št. 12.

¹²³ *Soča*, 17. 3. 1908, št. 34.

¹²⁴ *Soča*, 17. 3. 1906, št. 22.

¹²⁵ *Soča*, 8. 10. 1912, št. 115.

Za kulturni razvoj slovenske skupnosti in poglobitve poznavanja ter povezav z ostalimi slovanskimi narodi v okviru monarhije in drugod po Evropi je imela pomen tudi že omenjena tiskarna in knjigarna, ki jo je v Trgovskem domu leta 1906 odprl Gabršček. Po ugodnih cenah je bilo možno priti do številnih del slovenskih in slovanskih avtorjev, ki so med širšo javnostjo širila poznavanje in vpliv slovanske kulture ter drugih družbenih značilnosti, s čimer se je krepila zavest o narodnih povezavah.¹²⁶

Iz navedenih virov lahko sklepamo, da je Trgovski dom uspel dodobra izpolniti pričakovanja slovenske mestne elite in je postal središče javnega delovanja v Gorici predvsem na kulturnem področju, ki je doživelo nove vsebinske nadgradnje, kot tudi na političnem in gospodarskem področju. Šlo je za glavno pridobitev in rezultat več desetletnih prizadevanj, da bi se slovenska skupnost zasedla v središču Gorice. Pomen, ki ga je imela reprezentativna stavba v Gorici na narodnostnem področju, je izpostavil Gabršček: »*S tem našim narodnim domom se je pričelo v Gorici novo in živahno društveno in socialno življenje, ki je povzdignilo sloves slov. imena med drugorodci, med goriškimi Slovenci pa povzdignilo narodni ponos in zavest lastne moči ter vzbudilo novega poguma za nadaljnje napredovanje.*«¹²⁷

Sklep

Goriški slovenski politični eliti je uspelo v desetletjih pred prvo svetovno vojno z načrtnim in daljnosežnim delom izvesti vidne spremembe v goriškem javnem prostoru. Gorica v 80. letih 19. stoletja in v letih pred prvo svetovno vojno je izkazovala dve različni podobi, kar se tiče slovenske javne prisotnosti. Slovenizacijo kulturne krajine je slovenska skupnost izvajala s postopno krepitvijo gospodarske in politične moči v mestu, kar se je v praksi izkazovalo z vse večjim številom slovenskih gospodarskih subjektov, različnih društev in organizacij ter priseljevanjem Slovencev iz drugih delov dežele in širšega prostora. Gospodarska moč in številčnejša prisotnost sta krepili tudi veljavo slovenskega kapitala, ki se je akumuliral v slovenskih bančnih ustanovah, kar je vodilo do nadgradnje prizadevanj slovenske mestne elite. Finančni kapital je omogočil ambiciozne nakupe in izgradnje reprezentativnih stavb, s katerimi je slovenska skupnost izkazovala svoj prestiž ter prisotnost v osrednjih goriških javnih prostorih. Vrhunec tovrstnih prizadevanj je predstavljala izgradnja goriškega narodnega doma – Trgovskega doma, ki je postal osrednja javna slovenska zgradba v Gorici in s svojo postavitvijo v strogem centru mesta tudi kronski dokaz tamkajšnje slovenske prisotnosti ter vloge. Funkcionalna zasnova stavbe je omogočila tudi splošen napredek slovenstva v Gorici, predvsem na področju kulture. S tovrstnimi posegi v prostor je slovenska skupnost prišla v konflikt z italijansko narodno elito v mestu, ki se je proti temu borila z različnimi vzvodi, predvsem pa v okviru mestnih oblastnih institucij, ki so bile pred prvo svetovno vojno trdno v njihovih rokah. Spori med slovensko in italijansko mestno

¹²⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 208–209.

¹²⁷ Prav tam, str. 167.

skupnostjo so se tekom desetletij pred prvo svetovno vojno poglobljali in so občasno eskalirali tudi v nasilna ali kazniva dejanja. Slovenski skupnosti je uspelo do leta 1915 v veliki meri spremeniti narodne dinamike v mestu, a je prva svetovna vojna zavrla tovrstna prizadevanja, nova realnost po letu 1918 pa je obrnila razmerja, saj se je dežela znašla v novi državi, Italiji. Predvsem po vzponu fašizma na oblast je bilo slovensko javno delovanje kmalu ukinjeno.

Viri in literatura

Viri

Časopisni viri:

Soča 1877–1914

Tiskani viri:

Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.

Literatura

Batič, Matic: Priča o dva spomenika: prostorni sukob u gornjem dijelu doline Soče tijekom ranih 1920-ih godina. *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država: zbornik radova* (ur. Ante Bralić, Branko Kasalo). Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, 2021, str. 273–298.

Bratuž, Lojzka: Razcvet slovenske kulture v Gorici. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 161–168.

Cvirn, Janez: Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 45, 1997, str. 102–111.

Cvirn, Janez: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006.

Czörnig, Karl: *Görz Oesterreich's Nizza: nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca*. Wien: W. Braumüller, 1873–1874.

Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 74, 2020, str. 360–387.

Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.

Fabi, Lucio: *Storia di Gorizia*. Padova: Poligrafo, 1991.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. I: Od leta 1830 do 1900*. Ljubljana: Merkur, 1932.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. II: Od leta 1901 do 1924*. Ljubljana: Tiskarna 'Slovenija', 1934.

Galeta, Jan: National Houses in Moravia and Austrian Silesia before 1914: Architecture and Fine Arts as an Opportunity for the Manifestation of National Allegiance. *Likovna umetnost v habsburških deželah med cenzuro in propagando* (ur. Franci Lazarini, Tina Košak). Ljubljana: Založba ZRC, str. 231–247.

Granda, Stane; Marušič, Branko: Narodni dom. *Enciklopedija Slovenije* Zv. 7: *Marin-Nor* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 310–311.

- Hönig Miščič, Nataša: Carniolan Savings Bank and Slovenian-German Relations in 1908 and 1909. *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, 2020, str. 47–70.
- Hrausky, Andrej; Koželj, Janez: *Maks Fabiani: Dunaj, Ljubljana, Trst*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2010.
- Hroch, Miroslav: *European Nations: Explaining Their Formation*. London; New York: Verso, 2015.
- Jezernik, Božidar: 'Svoji k svojim!': politične in družbene dimenzije slovenskega narodnega vprašanja. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 18, 2009, str. 65–74.
- Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge (Mass.); London (England): Harvard University Press, 2006.
- Judson, Pieter M.: 'Not Another Square Foot!' German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria. *Austrian History Yearbook* 26, 1995, str. 83–97.
- Kalc, Aleksej: Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 23, 2013, str. 683–706.
- Kavrečič, Petra; Šuligoj, Metod: Začetki organiziranega razvoja zdravstvenega turizma v Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 72, 2018, str. 126–144.
- Klabjan, Borut: Nacionalizacija kulturne krajine severnega Jadrana na začetku 20. stoletja: primer Verdijevega spomenika v Trstu. *Acta Histriae* 23, 2015, str. 113–130.
- Klabjan, Borut; Bajc, Gorazd: *Ogenj, ki je zajel Evropo: Narodni dom v Trstu 1920–2020*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2021.
- Klavora, Hinko: Čez drn in strn skozi življenje. *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, 2002, str. 227–241.
- Korošic, Marko: *Čar prostora: o oblikovanju slovenskih arhitektov v Furlaniji Julijski krajini*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2014.
- Korošic, Marko: Fabianijeva slovenska domova v Trstu in Gorici. *Razpotja: revija humanistov Goriške* 6, 2015, str. 57–61.
- Krahwinkler, Harald: Die Landtage von Görz-Gradisca und Istrien. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Band VII/2* (ur. Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch). Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2000, str. 1873–1918.
- Kralj, Franc: Gregorčič Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon I.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981, str. 478–482.
- Malečková, Jitka: The Emancipation of Women for the Benefit of the Nation: The Czech Women's Movement. *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: A European Perspective* (ur. Sylvia Paetschek, Bianka Pietrow-Ennker). Stanford: Stanford University Press, 2006, str. 167–188.
- Marušič, Branko: 'Al Gorica živi večidel od slovenskih pridelkov...'. *Slovenska kronika XIX. stoletja, knj. I: 1800–1860*, (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 334–335.
- Marušič, Branko: Andrej Ipavec (1880–1924): ob stoletnici prve popolne slovenske državne gimnazije. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 7, 2012, str. 17–29.
- Marušič, Branko: Gabršček Andrej. *Primorski slovenski biografski leksikon I.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981, str. 404–407.
- Marušič, Branko: 'Gorica draga, domovina mila!'. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 27–33.
- Marušič, Branko: Graziadio Isaia Ascoli in Slovenci. *Zahodno sosedsstvo: slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne* (ur. Branko Marušič). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1996, str. 75–84.

- Marušič, Branko: Ljudsko štetje 31. decembra leta 1910 na Goriškem. *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc, Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 77–86.
- Marušič, Branko: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales. Series historia et sociologia* 9, 1999, str. 163–192.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko: *Primorski čas pretekli: Prispevki za zgodovino Primorske*. Koper: Lipa; [Trst]: Založništvo tržaškega tiska; [Gorica]: Goriški muzej, 1985.
- Marušič, Branko: Tuma Henrik. *Primorski slovenski biografski leksikon IV.* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1991–1994, str. 82–87.
- Matić, Dragan: Čitalnice, 'valilnice' slovenskih kulturnih ustanov. *Slovenska kronika XIX. stoletja, knj. II: 1861–1883* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana, 2003, str. 25–27.
- Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem: 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Mosse, George Lachman: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars Through the Third Reich*. New York: New American Library, 1977.
- Muznik, Anton: *Goriško podnebje*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Paces, Cynthia; Wingfield, Nancy: The Sacred and the Profane: Religion and Nationalism in the Bohemian Lands, 1880–1920. *Constructing Nationalities in East Central Europe* (ur. Pieter M. Judson, Marsha L. Rozenblit). New York: Berghahn Books, 2005, str. 107–125.
- Pahor, Milan: *Slovensko denarništvo v Trstu: denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880–1918*. Trst: Tržaška kreditna banka, 1989.
- Pahor, Milan: 'Zrno do zrna pogača, kamen do kamna, palača!': društvo 'Narodni dom v Trstu' 1900–2000. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 53, 2000, str. 325–350.
- Pemič, Monika: Slovensko narodno gibanje in izvirna podoba Narodnega doma v Mariboru: Jan Vejrych, njegovi slovenski naročniki in odzivi tedanjega občinstva. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 73, 2019, str. 412–441.
- Peric, Boris: Zgodovina Trgovskega doma. *Trgovski dom v Gorici: sto let prisotnosti* (ur. Igor Komel ... [et al.]). Gorica: Slovenska konzulta pri občini, 2007, str. 9–62.
- Petejan, Josip: Na Goriškem. *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, 2002, str. 261–273.
- Pillon, Lucia: 'Il Municipio da molti anni accarezza l'idea di sfruttare l'industria del forestiero...'. Rilevazioni statistiche, trasformazioni urbane e promozione della città a centro di soggiorno. *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 101–123.
- Pozzetto, Marko: *Maks Fabiani – vizije prostora*. Kranj: L.I.B.R.A., 1997.
- Rupel, Aldo: Organiziranost slovenske narodne skupnosti v Gorici. *Goriza 1001–2001: Slovenci v Gorici* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI, 2002, str. 160–191.
- Stavbar, Vlasta: Narodni dom v Mariboru. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 73, 2002, str. 75–89.
- Šterbenc Svetina, Barbara; Kolenc, Petra; Godeša, Matija (ur.): *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

- Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma, 1997.
- Tuma, Henrik: Spomini iz zadružnega dela. *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, 2002, str. 327–351.
- Uccello, Emanuela: 'Consortio per la costruzione di quartieri minimi in Gorizia' e 'Svoj Dom': il problema dell'alloggio popolare tra il 1902 e il 1913. *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 153–162.
- Valentini, Giulio: 'Riscendo l'accennato deploratissimo stato della via Rastello ed adiacenze a vero disdoro di una città civile'. La situazione abitativa del 'centro storico'. *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 141–152.
- Waltritsch, Marko: Slovensko gospodarstvo v Gorici. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 77–84.
- Waltritsch, Marko: Gospodarska prisotnost Slovencev v goriški stvarnosti. *Goriza 1001–2001: Slovenci v Gorici* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI, 2002, str. 136–153.
- Wingfield, Nancy M. (ur.): *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. New York; Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Verginella, Marta: Slovene Mapping of Urban Centres in the Austrian Littoral in the Nineteenth and Twentieth Centuries. V: *Borderlands of Memory: Adriatic and Central European Perspectives* (ur. Borut Klabjan). Oxford [etc.]: P. Lang, cop., 2019, str. 33–57.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

SUMMARY

The Development of the Slovenian Presence in Gorizia's Public Space before the First World War

Robert Devetak

The article deals with the development of Slovenian presence in the public space of the town of Gorizia at the turn of the 20th century. During the Austro-Hungarian period, the city was the capital of the multi-ethnic region of Gorizia and Gradisca, where the Slovenian, Friulian, Italian and German communities stood out in terms of numbers and importance. The city functioned as a centre for all the regional ethnic communities, but the Slovene community, despite its large population, was not granted equal rights in administration, politics, education and the judicial system. Changes in these areas were prevented mainly by the Italian city elite, who feared that Slovenian demands would threaten their primacy in Gorizia. These dynamics gave rise to increasing conflicts between the two ethnic communities during the second half of the 19th and the early 20th century. In order to shift the balance of power and strengthen their position in the city, the Slovene national elite, from the 1880s onwards, launched a long-term plan that involved strengthening its economic and political power in the city. This involved increasing the number of Slovenian economic entities and various associations, while at the same time boycotting Italian services. There was a gradual nationalisation of the cultural landscape, as economic progress and increasingly powerful political positions allowed the Slovenian community to infiltrate the centre of Gorizia and the city's main public spaces. Economic strength and a more numerous presence also strengthened the power of the Slovenian capital, which was accumulated in Slovenian banking institutions, leading to the consolidation of the efforts of the Slovenian urban elite. This financial capital enabled ambitious purchases of the existing infrastructure, which had previously been owned by the Italians, and the construction of representative buildings, with which the Slovenian community demonstrated its prestige and presence in the central public spaces of Gorizia. The culmination of such efforts was the construction of the Gorizia National House – the Trade House, which became the central public Slovenian building in Gorizia and, with its location in the heart of the city, was the main proof of the presence and role of the entire Slovenian community in the region. The functional design of the building also allowed for the general advancement of Slovenians in Gorizia, especially in the realm of culture. This kind of intervention in the space brought the Slovene community into conflict with the Italian national elite in the city, which fought against it with various levers, especially within the city's governing institutions, which were firmly in their hands before the First World War. In the decades before the First World War, the conflicts between the Slovenian and Italian urban communities deepened and occasionally turned violent or criminal. The extensive efforts of the Slovenes in Gorizia led to visible changes in the Gorizian public sphere. Gorizia in the 1880s and in the years before the First World War thus presented two different images in terms of Slovenian presence.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 3-4 (168) | str. 239–491